

ществени отношения, които те закрепват, **правните норми се подразделят на: забраняващи, задължаващи и оправомощаващи.** **Забраняващите** правни норми визират определена забрана, т.е. изискват от правните субекти да се въздържат от определено поведение, да бездействат. **Задължаващите** правни норми съдържат задължение, т.е. изискват от правните субекти категорично и безпрекословно, независимо от тяхната собствена правна воля, да осъществят определено активно поведение. **Оправомощаващите** правни норми също визират активно поведение за правните субекти, но вече не като необходимост, не като изрична и безпрекословна повеля, а като правна възможност те да осъществят свободно активно поведение, за да реализират свой правнозначим интерес и доколкото те самите преценяват, че желаят да го направят и както искат да го направят. Така например, ясна и категорична забрана се съдържа в чл. 58, ал. 1 от Конституцията: „Гражданите са длъжни да спазват Конституцията и законите. Те са длъжни да зачитат правата и законните интереси на другите“ (забраняваща правна норма). А чл. 60, ал. 1 гласи: „Гражданите имат право да се сдружават“ (оправомощаваща правна норма).

Съобразно степента си на определеност правните норми биват абсолютно определени и относително определени. **Абсолютно определените** правни норми изчерпателно и пълно регулират съответните обществени отношения и не оставят на своите адресати никаква свобода на усмотрение. **Относително определените** правни норми дават определена свобода и усмотрение на своите адресати, тъй като те не съдържат пълна и точна уредба на съответните обществени отношения. Така абсолютно определена правна норма се съдържа в чл. 10 от Семейния кодекс, уреждащ основанията за прекратяване на брака. Но чл. 99 от Семейния кодекс е вече относително определена правна норма, доколкото той визира като основание за прекратяване на брака само ситуацията – „дълбоко и непоправимо разстройство на брака“, без обаче да очертава конкретните измерения на тази ситуация. А тя може да бъде много различна – да се дължи на изневяра, на злоупотреба с алкохол, с опиати и други наркотици, на несходство на характерите, на нежеланието да се изпълняват съпружеските задължения и т.н.

Друго важно деление на правните норми е подразделянето им на императивни и диспозитивни. **Императивните** (повелителните) правни норми ясно, точно и категорично очертават правното поведение. При тях субектите на правото не могат да се отклонят от онова, което е визирано в правната норма. Диспозитивните правни норми очертават правното поведение, но заедно с това дават възможност на субектите на правото да се отклонят от онова, което е визирано в тях, и да уредят по друг начин своите правни отношения. Обяснимо е защо най-много такива норми има в гражданското право. Императивна правна норма, например, е чл. 6, ал. 1 от Семейния кодекс, според който: „Само гражданският брак, сключен във формата, предписана от този кодекс, поражда последиците, които законите свързват с брака.“

Трета глава СИСТЕМА НА ПРАВОТО

1. Същност на системата на правото. За по-лесното им изучаване и прилагане правните норми са систематизирани (групирани) в големи групи, наречени „**дялове на правото**“. Вътре в дяловете на правото нормите на съответния дял са групирани в по-малки групи, наречени „**отрасли на правото**“.

В основата на това систематизиране на нормите на правото стоят **предметът и методът на правно регулиране**.

Предмет на регулиране на нормите на правото са обществените отношения – отношенията между правните субекти.

Методът на регулиране е начинът, по който се регулират обществените отношения. Използват се предимно два метода на регулиране: императивен и диспозитивен метод.

Императивният метод (методът на субординацията) се характеризира с неравнопоставеното положение на правните субекти един към друг в правните отношения. Те са разположени във вертикална плоскост, при което единият има положението на властнически, а другият – на подчинен субект. Този метод е характерен главно за отраслите, разположени в публичното право. И доколкото той най-ярко се проявява в административно-то право, е известен още и като **административноправен метод**.

Диспозитивният метод на правно регулиране (методът на равнопоставеността) се характеризира с разполагането на субектите в една и съща плоскост, те са равнопоставени. Затова и правното отношение тук се урежда върху основата на насрещното съвпадане на волеизявленията на правните субекти, което се постига преди всичко чрез различните видове договори. Този метод най-ярко се проявява в гражданското право и затова е известен и като **гражданскоправен метод** за регулиране на обществените отношения.

2. Основни структури на правото. В зависимост от различни критерии нормите на правото се подразделят на следните двойки структури: а) **частно и публично право**; б) **материално и процесуално право**; в) **вътрешно и международно право**.

а) Подразделянето на правото на **частно и публично** има за свое основание сложността и противоречивостта на самата човешка природа – всеки един от нас е отделен и самостоятелен човешки индивид и заедно с това социално същество, включено в редица организирани общности. Във връзка с това всеки от нас има своите лични, частни интереси, а вътре в различните общности се формират и съответни общи, публични интереси и цели. Това още навремето е забелязал древният римски юрист Улпиан. Според него **частното** право се свързва с ползата на частните лица, то закрепва и гарантира реализирането на частни интереси, а **публичното** право закрепва и осигурява реализирането на публичните, обществените интереси. И тъй като основната и най-важна форма на орга-

низираност на обществото и държавата естествено е в публичното право субектите да действат от името на държавата, като носители на империята на държавата, а в частното право те да нямат държавно-властническа характеристика – там те действат като самостоятелни човешки индивиди за реализирането на свои частни цели и интереси. Именно затова в рамките на частното право субектите имат и по-голяма свобода да наложат своята правна воля, да определят относително свободно помежду си правата, задълженията и отговорностите.

Разбира се, в живота публичното и частното право не могат абсолютно да се разграничат, те непрекъснато взаимно се преплитат. Така например е при данъка върху общия доход, където публичното право на държавата има за своя основа съответно частното право, много често редица частни права се гарантират с публични наказателни санкции и др.

б. **Материалното** право определя вида, характера и значимостта на благата, които правото определя като правно значими. То решава какво е тяхното място в механизма на правното регулиране, с какви правни средства и способности те ще се постигнат. То дава отговор и на въпроса какво правно поведение следва да реализират правните субекти по повод на тези блага – какво те са оправдани да притежават, как да се разпореждат с него, какво могат да претендират за приноса, който по някакъв повод са реализирали и т.н.

Но правото е извънредно важен и значим нормативен регулатор, който стои в основата на обществото. Затова вътре в него се обособяват механизми за самозащита – **процесуалното право**. То дава отговор кои са правните средства и способности за защита на нашите материални права, особено когато те са оспорени и се е създала конфликтна ситуация в правото, каква процедура следва да се осъществи, за да може правонарушителят да понесе своето наказание, като заедно с това се защитят неговата личност и достойнство от произвол.

в. Дълбокото основание за подразделянето на правото на **вътрешно** и **международно** е обстоятелството, че съвременното общество е полидържавно. Суверенитетът на държавната власт позволява на всяка държава вътре в своята територия свободно да решава проблемите на правното регулиране по отношение на обществените отношения, които се разполагат вътре в нейните граници. Това тя реализира чрез **вътрешното** право.

Международното право регулира обществените отношения, които по някакъв начин надхвърлят границите на държавите – например, ако се сключва брак между българка и чужд гражданин. Тези отношения очевидно следва да се регулират по пътя на съгласието между отделните държави. Международната общност като такава също може да твори право, независимо от участието на държавите в лицето на различните международни органи и организации (например Уставът на ООН).

Особено важен предмет на регулиране на международното право са правата на човека, тъй като те гарантират глобалните и най-важни условия за съществуването на човешкия индивид като такъв, защитават неговата ценност като уникален резултат от биологическата и социална ево-

люция, а не с оглед на политико-юридическата му принадлежност към съответната държава. Тази особена значимост на правата на човека и тяхното естествено разполагане преди всичко в международното право обяснява защо днес съвременното цивилизовано правно мислене определено заявява примата на международното право по отношение на вътрешното право. Затова и всички съвременни конституции, включително и нашата, закрепват това (чл. 5, ал. IV).

3. **Основни отрасли на правото**. В зависимост от предмета и метода на регулиране **нормите на частното право** са групирани в следните **отрасли на частното право: гражданско право, търговско право, трудово право, семейно право, наследствено право и международно частно право**.

Отрасли на публичното право са: конституционно право, административно право, наказателно право, гражданско-процесуално и наказателно-процесуално право, природозащитно право, международно публично право и др.

Тези отрасли на правото ще бъдат изучавани последователно в следващите раздели на учебника.

Четвърта глава СУБЕКТИ НА ПРАВОТО

§ 1. Обща характеристика на субектите на правото

Основна грижа на правото винаги е бил човекът. Затова той активно и трайно присъства в правното пространство посредством едно изключително важно качество – като субект на правото. **Субектът на правото е отделният човешки индивид или съответните форми на социална колективност, които въз основа на действащото право могат да бъдат носители на юридически права и задължения**.

През различните етапи на своето развитие правото е давало различни отговори на въпроса кой може да се конституира като субект на правото. В зората на своето възникване правото тръгва от идеята за принципната невъзможност за големи групи от хора да се конституират като субекти на правото, на тях то е гледало преди всичко като обекти на правото (робите).

По-късно – през Средновековието – вече се стига до принципното решение, че всеки човешки индивид следва да се разглежда като субект на правото, но обвързва това свое решение със съществени принципни ограничения (принадлежност към определено съсловие, притежаване на земя). Едва много по-късно, под влияние на идеите на Великата френска революция и на християнството, правното мислене стига до идеята, че всеки човешки индивид от момента на своето раждане трябва да има качеството на субект на правото. И оттогава нататък тази идея се превръща в постулат на цивилизованото правно мислене.